

Razvoj čevljarne Ratitovec v Železnikih

V juliju 1996 smo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enota Škofja Loka, prevzeli gradivo Čevljarne Ratitovec iz Železnikov, nastalo v letih 1939-1994. Gradivo obsega ustanovne listine in registracije podjetja, zapisnike sej upravnih in izvršnih odborov, zapisnike sej delavskih svetov, samoupravne sporazume, rezultate volitev in referendumov in končno starejše računske knjige in zaključne račune podjetja. Po končani obdelavi je fond na naših policah shranjen v 9 škatlah.

Podrobnejše branje in pregledovanje tega gradiva mi je omogočilo vpogled v zgodovino podjetja, ki je bilo kot čevljarstvo-produktivna zadruga ustanovljeno 25. septembra 1938 in je doživelo zaton kot Čevljarna Ratitovec Železniki v začetku devetdesetih let. Ker o nastanku in delu čevljarne obstaja samo en članek, ki sta ga napisala Ljubo Bradeško in ing. Alojz Čufar ter ga objavila v Zborniku Selška dolina v preteklosti in sedanjosti, sem sklenila, da se tudi sama malo bolj poglobim v gradivo in skušam napisati nekoliko obsežnejši pregled zgodovine tega podjetja, ki je svojo pot začelo kot ena izmed mnogih zadrug v Selški dolini.

Ustanovitev čevljarstvo-produktivne zadruge "Ratitovec" Studeno pri Železnikih

V začetku tridesetih let je svet zajela splošna gospodarska kriza, ki ni prizanesla niti čevljarjem iz okolice Železnikov. Ti zaradi strokovne zaostalosti in zastarelosti načina dela po večini niso mogli v korak z napredkom čevljarstva industrije, primanjkovalo pa jim je tudi sredstev za sprotno izobraževanje in strokovno izpopolnjevanje. Izhod iz krize so skušali najti z združevanjem ter ustanovitvijo čevljarstva zadruge, v katero bi se vključilo večje število samostojnih obrtnikov, ki bi si s tem ustvarili razmere za gospodarski napredek in poskrbeli tudi za strokovni dvig čevljarstva obrti v Selški dolini.

Pobudo za ustanovitev čevljarstva zadruge sta konec tridesetih let dala Vinko Nastran, absolvent Zadrugne šole in čevljarstvo mojster na Studenem, in Josip Steinman, čevljarstvo strokovnjak in učitelj, ki je pri zadruzi sodeloval predvsem s strokovnimi nasveti in izobraževanjem članov. Skupaj sta razmišljala o uresničitvi zamisli in se o ustanovitvi zadruge pogovarjala z mnogimi čevljarji. Nekatere izmed njih je bilo treba prepričati o prednostih skupnega dela in koristih, ki bi jih imeli kot člani zadruge. Na žalost pa sta naletela na precej nezaupanja med čevljarji, ki niso verjeli v združeno enotnost in zavest, nekateri pa bi v zadruzi sodelovali le tako, da bi v njej kupovali surovine in druge artikle.

Po takratni zakonodaji je bilo za ustanovitev zadruge potrebnih najmanj 10 članov

- mojstrov, zato je Josip Steinman omogočil nekaterim starejšim čevljarskim pomočnikom, da so naredili mojstrski izpit. Tako je bilo v začetku vseh, ki so se bili pripravljene vključiti v zadrugo, 15, ti pa so končno 25. septembra 1938 sklicali občni zbor pri gospe Antoniji Prevc na Studenem. Tu so razpravljali o naslednjih točkah:

1. Posvetovanje o ustanovitvi zadruge
2. Sprejem zadružnih pravil
3. Volitve upravnega in nadzornega odbora in namestnikov
4. Razno

Skupščino je ob 14. uri in 15 minut odprl Vinko Nastran, ki je zbranim razložil namen ustanovitve zadruge. Vseh 15 navzočih ustanovnih članov je potem podpisalo ustanovno listino in vpisalo svoj poslovni delež, ki je znašal 1.000 din.¹

Ustanovna listina je vsebovala tudi ustanovitveno izjavo, ki se je glasila takole:

"Podpisani, ki neomejeno razpolagamo s svojo imovino, izjavljamo, da hočemo ustanoviti gospodarsko zadrugo Čevljarsko produktivno zadrugo "Ratitovec" v Studenem pri Železnikih, zadrugo z omejenim jamstvom. Obenem izjavljamo, da upišemo ono število poslovnih deležev, ki je navedeno poleg našega lastnega podpisa. Ta izjava služi obenem tudi kot pristopna izjava v smislu § 39. zakona o gospodarskih zadrugah."

Listino so podpisali v naslednjem vrstnem redu:

- Nastran Vinko, Studeno 12
- Mesec Franc, Selca 73
- Debeljak Miha, Dolenja vas 12
- Pintar Janez st., Studeno 20
- Pintar Janez ml., Studeno 20
- Koblar Anton, Železniki 78
- Kokalj Franc, Golica 8
- Pintar Leopold, Studeno 20
- Pintar Valentin, Studeno 20
- Nastran Janez, Studeno 12
- Nastran Urban, Bukovščica 20
- Nastran Janko, Studeno 12
- Megušar Luka, Rudno 36
- Benedičič Lovro, Ševlje 8
- Steinman Josip, Slomškova 7, Ljubljana

Soglasno so sprejeli tudi zadružna pravila in s tem je bila zadruga formalno ustanovljena. Njen polni naslov se je glasil: Čevljarska produktivna zadruga "Ratitovec" v Studenem pri Železnikih, z. z o. j. (zadruga z omejenim jamstvom). Za predsednika so izvolili Franca Mesca, v prvi upravni odbor pa sta bila izvoljena še Luka Megušar kot podpredsednik in Vinko Nastran kot član. Nadzorni odbor so sestavljali Lovro Benedičič kot predsednik in Josip Steinman in Franc Kokalj kot člana. Ob 16. uri in 30 minut so skupščino zaključili s tem, da je predsednik upravnemu odboru izročil ustanovne listine novoustanovljene zadruge.

Upravni odbor je ustanovne listine in zadružna pravila predložil Okrožnemu kot

trgovskemu sodišču v Ljubljani, kjer je bila zadruga 18. oktobra 1938 tudi registrirana in vpisana. Iz sklepa o vpisu je razvidno, da je bil namen novoustanovljene zadruge naslednji:

- pospeševanje gospodarskih koristi članov s skupnim poslovanjem v okviru zakonov,
- kupovanje surovin, orodja in čevljarjskih potrebščin,
- izdelovanje v skupnih delavnicah,
- prodajanje vseh čevljarjskih izdelkov in
- skrb za delovne prostore in strokovno izobraževanje članov.

Vsak zadružnik je jamčil za zadrugo s poslovnim deležem in še s petkratno vrednostjo tega deleža. Zadrugo je zastopal upravni odbor ali njegov pooblaščenec, z vsemi skupščinskimi in drugimi sklepi pa so se člani seznanjali na oglasni deski v poslovnih prostorih zadruge.

Zadružniki so si želeli čim prej zagotoviti ustrezne prostore, kjer bi lahko začeli z delom. Pričakovali so, da jim bo Gospodarska zadruga na Češnjici odstopila svoje prazne prostore, vendar tega ni storila. Mnenje, da čevljarji ne bodo dolgo skupaj v novi zadruzi, je še vedno prevladovalo tako pri prebivalstvu, kot pri upravnem odboru Gospodarske zadruge. Prostor v svoji hiši jim je končno odstopila Antonija Prevc na Studenem, pred vselitvijo pa so ga morali še primerno urediti. Srezki inšpektorat v Škofji Loki jim je izdal obratovalno dovoljenje za 10 let z nekaterimi pripombami, med katerimi je bila tudi ta, da si morajo v doglednem času poiskati primernejše prostore.

Za začetek poslovanja so določili 2. januar 1939. Takrat so vsi člani premestili svoje orodje in stroje v zadružne delavnice in že takoj poskrbeli za natančno oceno vrednosti vloženih osnovnih sredstev, orodja in modelov posameznih članov. V začetku so zadružniki delali skupno, na koncu tedna pa izračunali dosežen zaslužek, ki so ga delili v enakih zneskih za posamezno delovno uro. Izplačilo je sledilo v 14 dneh, kar pomeni, da so zadruzi vedno ostali enotedenski zaslužki zadružnikov, ki so bili obenem prva obratna sredstva, poleg vpisnine in poslovnih deležev.²

Poslovanje zadruge v času druge svetovne vojne

Januarja 1939 je zadruga zaprosila za odobritev odprtja tekočega računa pri Hranilnici in posojilnici na Češnjici. Ta je prošnji ugodila in jim odobrila kredit v višini 30.000 din s 7-odstotnimi obrestmi. Za vplačila so zadruzi priznali 5-odstotne obresti. S tem prvim kreditom sta bila zadruzi omogočena nemoteno poslovanje in razširitev proizvodnje. Že isti mesec so si pri Zadružni zvezi priskrbeli štampljko "Takse prosto", kupili košarico za denar in pri Zadružni tiskarni v Ljubljani naročili 500 reklamnih lističev "V pojasnilo občinstvu". Nasprotniki zadruge so namreč razširili vest, da so čevljarji ustanovili svojo zadrugo samo zato, da bi brez konkurence prodajali izdelke in opravljali usluge prebivalcem. Upravni odbor je te očitke zavračal in poudarjal pravi namen ustanoviteljev.

Hkrati z razširitvijo proizvodnje se je pokazala tudi potreba po novih članih. Tako so že februarja 1939 sprejeli Josipa Pogačnika, čevljarjskega mojstra s Češnjice. Domenili so se tudi o dolžini delovnega časa, ki so ga skrajšali za dve uri, tako da so od 1. marca

1939 delali od 8. do 12. ure dopoldne in od 13. do 18. popoldne.

Oktobra so v delavnici izvedli praktični tečaj, ki ga je vodil Josip Steinman. Ker pa je tečaj potekal ravno v mesecih, ko so imeli zadružniki največ dela in jim je močno primanjkovalo delovnih moči, udeležba ni bila zadovoljiva. Tečaj so zaključili novembra, hkrati pa zaprosili za izvedbo novega v februarju ali marcu, ko ni bilo več takih nujnih del.

Naročila so zelo kmalu začela presegati število izdelkov, kljub temu da so zadružniki delali z vso močjo. Vzrok za to so bili vpoklici članov na orožne vaje. Zaradi takih razmer so kot dodatno pomoč v zadrugi lahko zaposlili le ženske in starejše čevljarje, ki niso bili več sposobni za vojsko. Mlajše ženske so delale na prešivalskih, starejše na raznih drugih čevljarskih delih, stari čevljarji pa so opravljali lažja dela pri izdelavi obutve, ker del, ki so se že delila na posamezne faze, niso več zmogli.

V zadrugi so tako zelo kmalu začutili prihajajočo krizo in so zato nakupili večje količine potrebnega materiala. Kupiti so želeli tudi nov čistilni stroj, a jim ga zaradi pomanjkanja sredstev in vojnih razmer v Evropi ni uspelo uvoziti. V novembru 1940 so zato naslovili na Ministrstvo za trgovino in industrijo v Beogradu prošnjo, da bi jih denarno podprli. Ministrstvo jim je odobrilo podporo v znesku 5.000 din iz fonda za "unapredjenje industrije i zanatstva".

Ob koncu leta 1939 je bil čisti dobiček zadruga 28.146,29 din, konec leta 1940 pa 38.280,00 din. V tem času so svoje izdelke prodajali s pomočjo trgovine Ivana Vagnerja v Ljubljani. Tu so šli v prodajo predvsem zimski smučarski in moški delavski čevlji. V začetku leta 1941 pa je vpoklic vojaških obveznikov delo v čevljarji za nekaj mesecev onemogočil. Po vdaji Jugoslavije so se skoraj vsi člani zadruga vrnili in čevljarja je lahko spet začela delati.

Po nemški okupaciji Jugoslavije so se tudi v Čevljarsko-produktivni zadrugi "Ratitovec" razmere močno spremenile. Nemci so ob svojem prihodu zahtevali sprejetje nemških pravil in registracijo po nemškem zakonu. Tako je zadruga v medvojnih letih poslovala pod nemškim nazivom: Schuch Produktiv Genossenschaft "Ratitovec", G. m. b. H. (Gesellschaft mit beschränkter Haftung – družba z omejenim jamstvom). Nemška okupacijska oblast jim je sicer zagotavljala naročila, surovine in vse potrebno, vendar pa so zadružniki kmalu začeli delati za partizansko vojsko. Med vso vojno so imeli samo en občni zbor, zapisnikov sej pa zaradi splošne varnosti niso pisali, saj so sklepi pogosto nasprotovali okupatorjevim zakonom.

Čevljarji v tem času niso več smeli sprejemati del po naročilu, temveč so lahko delali samo za nemške grosiste in trgovine. Največ izdelkov so prodali Firmi za razpečevanje čevljev v Mariboru (Schuhvertreib – Untersteiermark Marburg am Drau), sodelovali pa so tudi z Obrtno zbornico v Celovcu (Handwerkskammer Klagenfurt). Zanje so izdelovali moške dnevne in delovne čevlje. V letu 1942 so tako imeli 5.085,60 RM (Reichsmark) dobička, v letu 1943 pa samo še 627,33 RM. Vzrok zato je bil odhod nekaterih članov v partizane, preostali pa so poleg rednega dela izdelovali tudi gornje dele čevljev za terenske delavce NOV.

Zaradi vse večje podpore partizanom so Nemci leta 1944 izpraznili vse trgovine in skladišča v Selški dolini, zaprli dolino in onemogočili njeno oskrbo. Iz Čevljarne

"Ratitovec" pa jim vendarle ni uspelo odnesti ničesar. V noči s 13. na 14. april so namreč ob pomoči člana zadruga partizani še pravočasno odpeljali vso zalogo, ki je obsegala okrog 300 parov čevljev. V delavnicah je tako ostalo samo nekaj parov nedodelanih čevljev, škodo pa so Nemci cenili na 19.000 RM. Delo v delavnicah so morali tako zaradi splošnega pomanjkanja povsem ukiniti.³

Delovanje zadruga v povojnih letih

Z obnovitvenimi deli so v zadrugi nadaljevali takoj po osvoboditvi, ko so se razmere nekoliko uredile. Že ob koncu leta 1945 so od okrožnega ljudskega odbora dobili nakaznico za 350 parov delavskih čevljev. Usnje so v ta namen kupili v Usnjarni Dermota v Železnikih, vse drugo, kar so potrebovali, pa pri K. Pečenku v Ljubljani. Da bi izpolnili naročila, so v zadrugo povabili tudi vse delujoče čevljarje iz Selške doline, odzvali so se: Franc Zupanc iz Selc, Lovro Benedičič ml. iz Ševalj, Malka Mohorič z Martinj Vrha in vajenec Jožef Šmid iz Studenega. Vse te so tudi vpisali v člansko knjigo Čevljarsko-produktivne zadruga "Ratitovec" Studeno pri Železnikih.

Septembra so člani zadruga pri Gospodarski banki Ljubljana zaprosili za 100.000,00 din kredita, ki bi jim zagotovil vsaj najmanjši obratni kapital. Kot jamstvo so ponudili potrdila za oddani material NOV in obveznice za dano posojilo, jamstvo pa so prevzeli člani upravnega in nadzornega odbora. Že decembra so zaprosili za povišanje kredita na 200.000,00 din. S tem denarjem so kmalu začeli širiti proizvodnjo, in ker so potrebovali več delovnih moči, so zopet sprejeli nekaj novih članov in računovodjo. Da bi prihranili na času, so začeli uvajati delo po skupinah. S tem pa so stari prostori začeli postajati pretesni in začeli so z manjšimi preurejevalnimi deli v delavnicah. Tako so prikojevalnico izločili iz delavnice in jo z vsemi šivalnimi stroji vred preselili v nekdanjo trgovino, sledila pa ji je premestitev popravilnice v pritličje. Prav tako so pričeli tudi z dozidavo sobe, kamor bi prestavili čistilni stroj. Z delno preureditvijo prostorov so tako končno dobili tudi zelo zaželeno zadržno pisarno in v ta namen kupili kompletno pisarniško opremo s sejno mizo in desetimi stoli, telefon in skoraj nov pisalni stroj znamke Everest. Za posodobitev delavnice so kupili tudi nov porezovalni stroj, v načrtu pa so imeli še nakup nekaterih drugih strojev. Člani zadruga so delali po 10 ur na dan, in sicer od 7. do 12. ure dopoldne in od 13. do 18. ure popoldne. Za zasebna popravila čevljev pa so imeli čas vsako sredo po 18. uri vse do 20. ure zvečer, po potrebi pa tudi v četrtek ob istem času.

Leta 1946 se je zadruga vključila v Konzorcij čevljarjev v Kranju, pristopila pa so tudi k Območni zadrugi "Blegoš". Tu so plačali delež v znesku 200 din in 25 din pristopnine. Kmalu zatem so dobili naročilo za 1000 parov rudarskih čevljev, in da bi nakupili potrebne surovine, so pri Gospodarski banki Ljubljana zaprosili za povišanje kredita na 300.000,00 din. Proizvodnja v zadrugi se je močno povečala zlasti po ustanovitvi podjetja "Obutev" v Kranju, od koder so dobivali nova in nova naročila. Zadržniki so tako kmalu in vedno bolj občutili stisko s prostorom, zato so se v letu 1948 začeli ogledovati za primernim prostorom, kjer bi si zgradili nove delavnice.⁴

Gradnja novih prostorov

Člani zadruga so ob iskanju lokacije za gradnjo novih prostorov nepričakovano našli na zaskrbljujoče težave - nihče jim namreč ni bil pripravljen prodati zemlje za gradnjo nove stavbe. Zaman so poskušali na več mestih. Med drugim so se oglasili tudi pri kmetih Posečniku in Šraju in ju prosili, da bi odstopila vsak nekaj zemlje pod Lušlom; nekaj časa so bili aktualni celo hlevi Franca Nastrana v Studenem, v katerih bi ob primerni preureditvi lahko imeli svoje delavnice. Za pregled hleva so že zaprosili gradbenega mojstra Žontarja iz Škofje Loke in se odločili izdelavo gradbenega načrta prepustiti Gradbenemu podjetju v Škofji Loki. Toda tudi ta načrt naenkrat ni bil več izvedljiv, zato so na Poverjeništvu za kmetijstvo preko Krajevnega ljudskega odbora zaprosili za dodelitev zemlje v zazidalne namene iz agrarnega sklada poleg zadrúžnega doma na Češnjici. Tu so končno dobili dovoljenje za gradnjo novih prostorov, njihovo izdelavo pa so zaupali projektantu Mihi Kurniku iz Trziča. Septembra 1951 so z udarniškim delom končno lahko pričeli urejati zemljišče in pripravljati material. Kredit za gradnjo so dobili pri zbornici v Kranju, ki jim je odobrila 387.000,00 din, posojilo za nakup lesa pa so dobili pri Investicijski banki v Ljubljani. Leta 1952 so pričeli graditi sami z le nekaj kvalificiranimi mojstri, zabetonirali pa so temelje in prvo ploščo.

Delo v zadrugi je tudi med tem iskanjem potekalo nemoteno. Zopet so uvedli nov delovni čas od 6. zjutraj do 14. ure 30 minut in odobrili pol ure za kosilo. Ustanovili so zadrúžno knjižnico in kupili knjige "strokovno-znanstvene, politične in pripovedne vsebine". Sodelovali so na velesejmu v Zagrebu, na Razstavi lokalnih obrti v Ljubljani in na Okrajni razstavi obrti v Kranju, kamor so poslali 2 para škornjev, 2 para delovnih čevljev, 1 par rudarskih čevljev, 1 par šivanih "gozdaric", 2 para moških nizkih čevljev in "sandalet", ter dva para ženskih nizkih čevljev in "sandalet". Začeli pa so tudi sodelovati z Gorenjskim sejmom v Kranju. Poleg tega so na medsebojnem tekmovanju čevljarjev dosegli tretje mesto. Delavci so organizirali tudi skupna praznovanja prvega maja na Bukovščici in v Selcih, poleti pa odšli na izlet v Opatijo in na potovanje po slovenski obali. Kupili so si celo radio in dali montirati zvočnike v delavnicah.

V letu 1953 je zadruga zaradi likvidacije podjetja "Obutev" preživljala prvo večjo krizo. Nenadna odpoved vseh naročil jih je zelo prizadela, saj so vso proizvodnjo namenili izdelavi čevljev za to podjetje. Zato so že prej odpovedali sodelovanje z vsemi trgovskimi zvezami, ki so v letu 1952 začele poslovati z njimi, te pa so si v tem za zadrugo kriznem času že našle druge dobavitelje. Kupna moč prebivalstva je zelo padla, cene živil pa so se povečale, tako da so si ljudje novo obleko in obutev le težko privoščili. Poleg tega pa so bile cene njihovih proizvodov dokaj visoke, saj je skoraj vsa proizvodnja potekala ročno. Velika ovira pri nadaljnjem poslovanju je bila tudi ta, da so prej vedno poslovali preko podjetja "Obutev" in zato kupci njihovega imena sploh niso poznali. Da bi se znebili zaloge, so morali ceno čevljev močno znižati, kar pa jih je pripeljalo v veliko izgubo. Poleg tega je zaradi pomanjkanja dela moralo veliko delavcev oditi na prisilni dopust. Ob vseh teh težavah pa jih je začelo pestiti tudi pomanjkanje cementa in drugega materiala na gradbišču, tako da so dela za novo gradnjo zastala. Ob koncu tega kriznega leta so izračunali izpad 1.816 delovnih dni ali 14.530 delovnih ur.

Prav zaradi velike krize leto poprej so zadrúžniki v letu 1954 kupili stroj za fleksi

izdelavo (za šivanje podplato), posnemalni stroj in stroj za rezanje okvirjev, kar je močno posodobilo proizvodnjo in jim končno omogočilo doseganje nizkih konkurenčnih cen za letno obutev. Vključili so se tudi v novoustanovljeno Okrajno nabavno-prodajno zadrugo "Gorenjka" v Kranju, sodelovati pa so začeli tudi s čevljarstvo industrijo v Žireh, dobili naročila od JLA in zopet začeli sprejemati individualna naročila.

Istega leta je zadruga na podlagi novih predpisov in zakona o samoupravljanju prešla v status podjetja družbenega sektorja. Novo ime čevljarne se je glasilo: Čevljarstvo obrtna zadruga "Ratitovec", Studeno, p. Železniki. Na sodišču so bili v register gospodarskih organizacij vpisani 22. decembra 1955. Kolektiv, ki je imel 41 članov, je od tedaj naprej volil 15-članski delavski svet in 7-članski upravni odbor po načelih delavskega samoupravljanja. Sam namen poslovanja pa se bistveno ni spremenil.⁵

V naslednjih letih so imeli v zadrugi velike težave s pridobivanjem ustreznih kreditov, denar od prodaje pa je le počasi pritekal. Gradnja novih prostorov je zaradi tega zopet zastala. Na Občino Železniki so tako naslovili prošnjo, da bi iz sredstev svojega sklada za gradnjo stanovanj podprla gradnjo prvega nadstropja in strehe, izgradnjo pritličja pa bi prevzelo podjetje samo. Nadstropje bi tako do nadaljnjih potreb podjetja namenili za stanovanja uslužbenecv.

Do prve večje spremembe v podjetju je prišlo konec leta 1958. Takrat so namreč sprejeli pomemben sklep o osamosvojitvi in prodaji svojih proizvodov brez posrednikov. S 1. januarjem 1959 so sprejeli v službo trgovskega potnika Antona Jazbeca iz Sebenj pri Trzliču, ki je skrbel za prodajo po terenu in za to, da so se kupci seznanili s ponudbo čevljarne. Ta ukrep je bil nujen zaradi reorganizacije Okrajne nabavno-prodajne zadruge "Gorenjka" Kranj in slabosti v njenem poslovanju.⁶

V letu 1958 so zadrugniki v Uradnem listu objavili licitacijo o oddaji gradbenih del in dokončno izgradnjo novih prostorov je prevzelo gradbeno podjetje "Tehnik" iz Škofje Loke. Tako so bila že v novembru 1959 dela na gradbišču novih delavnic in poslovnih prostorov dokončana in lahko so začeli seliti stroje in opremo. Slavnostno otvoritev so želeli izvesti hkrati s proslavo 20-letnice podjetja, a so jo zaradi preobilice dela preložili na kasnejši čas. V decembru 1959 so tudi uradno spremenili sedež podjetja, obenem pa so s prilagoditvijo pravil novim predpisom in kraju tudi v naslovu podjetja opustili ime "zadruga", kot zadnji simbol ustanoviteljev, ker praktično ni imelo več nobenega pomena. Podjetje se je sedaj uradno imenovalo Obrtno podjetje Čevljarstvo "Ratitovec" Češnjica, p. Železniki. V register gospodarskih organizacij so to spremembo zapisali 2. aprila 1960.⁸

Novo obdobje v obdobju čevljarne

3. julija 1960 so v čevljarni izvedli proslavo ob 20-letnici podjetja in uradno otvoritev novih prostorov.⁹ Začelo pa se je obrestovati tudi delo trgovskega potnika in krog njihovih kupcev se je začel širiti. Sodelovali so z naslednjimi večjimi podjetji: ANTILOP Beograd, GRADSKI MAGAZIN Sarajevo, GRADSKI MAGAZIN Sisak, IMEKS Koper, ISTRAN Pula, INŠTITUT ZA TBC Golnik, KORNAT Šibenik, KLINIČNE BOLNICE Ljubljana, LJUDSKA POTROŠNJA Brežice, MLADI ZADRUGAR Vršac, MINČETA Dubrovnik, MODNA HIŠA Ljubljana, NARODNI MAGAZIN Zagreb, NARODNI MAGAZIN Sarajevo,

OBUČA Zagreb, OBUČA Rijeka, OPĆA POLJOPRIVREDNA ZADRUGA Vižinada, PREHRANA Ljubljana.

Kljub uspehom so se v tem času že začeli srečevati s težavami ob pomanjkanju delovne sile, saj so delavci zaradi nizkih osebnih dohodkov v čevljarni množično prehajali v druga podjetja. Občutilo pa se je tudi že kronično pomanjkanje delavcev v vsej Selški dolini.¹⁰

25. oktobra 1961 se je podjetje razširilo in odprlo svojo prodajalno obutve, usnja in drugih potrebščin z imenom Čevljarna "Ratitovec" Češnjica - prodajalna na Češnjici. Registrirana je bila za prodajo obutve in sredstev za čiščenje in varovanje obutve ter prodajo usnja, usnjarskega in jermenskega blaga ter potrebščin. Prvi poslovodja prodajalne je bil Jože Pogačnik. V istem letu so z dvema deležema pristopili k Počitniški skupnosti za Selško dolino, ki je imela počitniški dom v Portorožu, in tako svojim delavcem omogočili letovanje na morju.

V letu 1963 je bilo mesto trgovskega potnika ukinjeno in njegovo delo je prevzel komercialist, ker so v upravnem odboru menili, da je služba komerciale vsestransko boljša in bolj koristna. Isto leto so tudi zaprosili za kratkoročni sezonski kredit pri Kreditni banki Škofja Loka in dobili 6.000.000,00 din, ki so jih potrebovali za nakup materiala za tekoče poslovanje. S temi sezonskimi krediti so začasno reševali probleme v zvezi s plačevanjem obveznosti do dobaviteljev. Istočasno so sklenili pogodbo s samopostrežno trgovino "Prehrana" iz Ljubljane za dobavo 20.000 parov v glavnem lahke hišne obutve. Poslovne stike so navezali tudi s tovarno VIO Varaždin, poleg tega pa so razpravljali tudi o sodelovanju s tržiškim Pekom, kranjsko Planiko in žirovsko Alpino.¹¹

Težave s pomanjkanjem denarnih sredstev in z nakupom ustreznih surovin pa so se še vedno nadaljevale. Kljub trudu jim 50 let starih strojev ni uspelo zamenjati z novimi. Stroške so skušali zmanjšati s tem, da so delno reorganizirali proizvodnjo in število artiklov zmanjšali z 90 na 45.

V letu 1966 je prišlo do prvih večjih sprememb v vodstvu podjetja - zamenjal se je celotni vodstveni kader. Konec leta je šel v pokoj dolgoletni direktor Vinko Nastran, februarja naslednje leto pa je direktorsko mesto prevzel inž. Alojz Čufar.

4. novembra 1967 je podjetje zopet razširilo svoje poslovanje s tem, da je začelo v svoji trgovini prodajati tudi usnjeno galanterijo (vse vrste torbic in podobno) ter vse vrste nogavic.¹² V tem letu so začeli tudi s poučevanjem čevljarskih vajencev, štipendije za dijake in študente pa so v podjetju začeli uvajati v letu 1969. To leto so kupili tudi tekoči trak in nekaj novih strojev ter začeli z modernizacijo oddelkov. Zaostajali so samo pri modernizaciji prešivalnice, ker jim strojev, naročenih iz uvoza, še ni uspelo dobiti.¹³

Največji odjemalec njihovih proizvodov v začetku sedemdesetih let je bilo podjetje Alpina, ki je odkupilo kar 1/3 celotne proizvodnje. Njihovo sodelovanje bi lahko bilo še bolj plodno, če ne bi čevljarne "Ratitovec" zopet pestilo pomanjkanje delovne sile. Zato njihov strojni park ni bil popolnoma izkoriščen. Delavci so iz čevljarne zopet odhajali zaradi prenizkih osebnih dohodkov in tako je podjetje izgubilo 6-10 % delavcev. Če so hoteli obdržati kolikor toliko normalno poslovanje podjetja, so morali delavcem zvišati osebni dohodek, kar pa je bilo hkrati vzrok, da je bil dohodek podjetja nekoliko manjši. Poleg tega pa na razpis za vajence čevljarje v letu 1971 ni bilo nobenega

odziva. Ob takih težavah je podjetje komaj še dohajalo drugo industrijo, ki se ni spopadala s takimi in podobnimi težavami.¹¹

3. oktobra 1973 so ukinili oddelek za popravila obutve, ki ga je bilo zaradi nerentabilnosti in pomanjkanja delovne sile nemogoče vzdrževati. Naslednje leto se je podjetje skladno z zakonom preoblikovalo v organizacijo združenega dela in zaradi preimenovanja naselja, kjer so stale delavnice, spremenilo tudi ime v Obrtno podjetje Čevljarna "Ratitovec" s p. o. (s popolno odgovornostjo) Železniki, Češnjica 37. Pri gospodarskem sodišču v Ljubljani so "konstituiranje delovne organizacije brez TOZD" vpisali 20. avgusta 1974. Registrirani so bili za izdelavo vseh vrst čevljev in copat ter za prodajo domačih in tujih izdelkov, čevljskih potrebščin, usnjene galanterije in nogavic v lastni prodajalni.¹⁵ V tem času so imeli povprečno 87 zaposlenih delavcev, imenovali pa so tudi novega komercialista za razširitev prodaje na območja Hrvaške, BIH in za večjo obdelavo trga v Sloveniji. Poleg tega so se včlanili tudi v samoupravno Združenje usnjarsko predelovalne industrije, ki je imelo sedež v Peku Tržič.¹⁶

V podjetju so v letu 1979 izvedli ekološke meritve, ki so pokazale primerne delovne razmere s posameznimi odstopanji.¹⁷

Leto 1980, prvo leto stabilizacije, je z velikimi podražitvami oteževalo finančni položaj delovne organizacije in skupaj s poslovanjem z menicami in pomanjkanjem kreditov za obratna sredstva povzročilo velike težave, ki so jih rešili na škodo poslovnega uspeha. Osební dohodki delavcev so bili to leto v povprečju nekoliko višji kot v sorodnih panogah, kljub temu pa so se še vedno srečevali s pomanjkanjem delovne sile in nezanimanjem za kadrovske štipendije, predvsem za poklic prešivalke in čevljarja, tako da so ostala sredstva, predvidena za izobraževanje, neizkoriščena.¹⁸

V osemdesetih letih je bila delovna organizacija vodena po ustaljenem samoupravnem sistemu, s tem da so volili nove organe, usklajevali statut, pravilnik o delovnih razmerjih in pravilnik o delitvi osebnega dohodka. Odločali so tudi o prenovi delovnih prostorov in osnovnih sredstev, vse to pa v okviru stabilizacijskih razmer. Zaposlenih je bilo v povprečju 77 delavcev, torej deset manj kot v prejšnjem desetletju. Poslovanje v kriznem obdobju gospodarstva se je odvijalo v težavah pri nakupu ustreznih surovin, njihovih podražitvah tudi za 100% v enem letu, zamrznitvi cen končnih izdelkov in reprodukcijskega materiala iz uvoza. Močno so se pritoževali tudi nad kakovostjo usnja, kjer so se pojavljale vse večje napake.¹⁹

V letu 1983 so v podjetju izvozili 1.470 parov planinskih čevljev v skupni vrednosti 49.980 DEM in si s tem zagotovili tudi surovine iz uvoza. V letu 1984 so zopet izvozili 4.611 parov čevljev v ZRN, kar pa se je tokrat pokazalo za napačno potezo, ker so s tem pridelali izpad dohodka v višini 13.000.000,00 din, to pa zaradi nizke cene ter nepredvidenih dodatnih del in s tem dodatnih stroškov. Po tej izkušnji je delavski svet sklenil ukiniti vsako dogovarjanje o nadaljnjem izvozu.²⁰

Na sami stavbi, v kateri so bile delavnice že vse od leta 1959, niso izvajali kakšnih večjih del, razen prekritja strehe. V letu 1984 pa so začeli z večjimi obnovitvenimi deli: obnovili so tlake, elektriko, toplotno izolacijo, prepleskali okna in vrata, zidove, izdelali požarne stopnice, uredili podstrešje, obnovili tekoči trak montaže, šivalnice ter telefonsko napeljavo. Tehnološko so preuredili delovne prostore in stroje in prostorsko zagotovili možnost za zaposlitev vsaj 30 delavkam v šivalnici.²¹

Leta 1985 je delavski svet sprejel sklep, da razširijo dejavnost v svoji trgovini še za prodajo pletenin, trikotaže in tekstilnih izdelkov. To so vpisali tudi v register na sodišču. Sprejeli so statut in samoupravni sporazum o združevanju dela in delavcev v združeno delo. V proizvodnji se je še naprej kazal padec kakovosti zaradi pokanja usnja, stalne rasti cen in pomanjkanja osnovnih in pomožnih surovin za delo.²²

Naslednji leti sta minili v znamenju gospodarskih pretresov v državi in republici, ki so se kazali v visoki stopnji inflacije, visokih obrestnih merah, nenormalni rasti cen in vse večjem državnem urejanju gospodarstva. Čevljarstvo samo je najbolj prizadela rast cen, močno pa so občutili tudi padec osebnega standarda. V jugoslovanskem prostoru so v tem času nastopali s programom planinske, delovne in lahke obutve. Prodaja izdelkov pa je potekala preko stalnih partnerjev Peka in Alpine za lahke in planinske obutev, delovno obutev pa so prodajali preko grosistov Trio Tržič in Konus.²³

Leto 1988 so zaključili finančno zadovoljivo, njihove kapacitete so bile skozi vse leto polno zasedene. Leto kasneje so kljub različnim težavam, ki so jih spremljale skozi vse leto, zopet ustvarili kar soliden rezultat. Plan proizvodnje je bil dosežen 84-odstotno. V načrtu za leto 1991 so imeli izboljšanje delovnih razmer, obdržati izvoz in kakovost obutve ter štipendiranje novih kadrov; ker pa je bilo to leto povezano z desetdnevno vojno, oblikovanjem slovenske državnosti in prizadevanji za priznanje Slovenije, so se ti načrti nekoliko spremenili. Poslovanje v tem letu je bilo glede na razmere dokaj normalno, saj je Čevljarstvo "Ratitovec" v primerjavi z drugimi podjetji v Železnikih gospodarilo dokaj uspešno in so bili v občinskem merilu najbolj uspešno podjetje.²⁴ V letu 1992 so volili nove člane delavskega sveta, disciplinske komisije in člane sindikalnega vodstva.²⁵

V naslednjem letu so svoje izdelke še vedno prodajali preko grosistov: Tria Tržič, Tekonta Ljubljana in Gasilske opreme Ljubljana, izdelovali pa so tudi čevlje za slovensko vojsko in slovensko policijo. V tem letu so dosegli le 63,2 % proizvodnje gotove obutve, kot vzrok pa so navajali zahtevnejšo proizvodnjo vojaških čevljev in izvozni program. Poslovali so z izgubo več kot 48.000.000,00 SIT. Zaradi splošne krize v podjetju so tako sprejeli sklep o sanacijskem programu, ki naj bi obsegal področja proizvodnje, financ, prodaje, nabave in izvoza.²⁶ Podjetje je kljub raznim poskusom rešitve šlo v stečaj. Stečajni postopek v tem trenutku še vedno traja.

Viri in literatura

ZAL, *Enota Škofja Loka*, Arhiv Čevljarne Ratitovec Železniki 1939-1994, ŠKL 347.

Ljubo Bradeško, ing. Alojz Čufar: Razvoj Čevljarne "Ratitovec" na Češnjici. *Zbornik Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, Železniki 1973.

¹ Ljubo Bradeško, ing. Alojz Čufar, Ustanovitev in razvoj čevljarne "Ratitovec" na Češnjici, str. 298 - 303, *Zbornik Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, Železniki 1973

² *ibid.* in ZAL, *Enota Škofja Loka*, arhiv Čevljarne Ratitovec Železniki (*dalje ZAL ČRŽ*), fasc. 1, Ustanovne listine in registracije podjetja iz let 1938 - 1993, ter Pravila čevljarstvo produktivne zadruga "Ratitovec" Studeno pri Železnikih

³ *ibid.*

⁴ ZAL ČRŽ, fasc. 1, Zapisniki sej upravnega odbora čevljarstvo produktivne zadruga "Ratitovec" Studeno pri Železnikih iz let 1939 - 1954

⁵ *ibid.*

⁶ ZAL ČRŽ, fasc. 5, Poročilo o poslovnem uspehu podjetja za leto 1958, priloga k Zaključnemu računu za leto 1958

⁷ ZAL ČRŽ, fasc. 1, Zapisniki sej upravnega odbora Čevljarke zadruga "Ratitovec" Studeno pri Železnikih iz let 1954 - 1959, str. 39 - 140

⁸ ZAL ČRŽ, fasc. 1, Zapisniki sej upravnega odbora Čevljarne "Ratitovec" Češnjica iz let 1959-1965

⁹ *ibid.* in ZAL ČRŽ, fasc. 6, Poročilo o poslovnem uspehu podjetja za leto 1961, priloga k Zaključnemu računu za leto 1961

¹⁰ ZAL ČRŽ, fasc. 6, Poročilo o poslovnem uspehu podjetja za leto 1962, priloga k Zaključnemu računu za leto 1962

¹¹ ZAL ČRŽ, fasc. 6, Poročilo o poslovnem uspehu podjetja za leto 1963, priloga k Zaključnemu računu za leto 1963

¹² ZAL ČRŽ, fasc. 6, Poročila o poslovnih uspehih podjetja za leta 1965, 1967 in 1968, priloge k Zaključnim računom za leta 1965, 1967 in 1968 in fasc. 1, Zapisniki sej upravnega odbora Čevljarne "Ratitovec" Češnjica iz let 1965-1970

¹³ ZAL ČRŽ, fasc. 6, Poročilo o poslovnem uspehu podjetja za leto 1969, priloga k Zaključnemu računu za leto 1969

¹⁴ ZAL ČRŽ, fasc. 6, Poročili o poslovnem uspehu podjetja za leti 1970 in 1971, prilogi k Zaključnima računoma za leti 1970 in 1971, in fasc. 1, Zapisniki sej upravnega odbora Čevljarne "Ratitovec" Železniki iz let 1970-1974

¹⁵ ZAL ČRŽ, fasc. 6, Poročilo o poslovnem uspehu podjetja za leto 1973, priloga k Zaključnemu računu za leto 1973 in fasc. 1, Ustanovne listine in registracije podjetja iz let 1938-1993, ter Pravila Čevljarke produktivne zadruga "Ratitovec" Studeno pri Železnikih

¹⁶ ZAL ČRŽ, fasc. 1, Zapisniki sej upravnega in izvršnega odbora Čevljarne "Ratitovec" Železniki iz let 1970 - 1974

¹⁷ ZAL ČRŽ, fasc. 4, Ekološke meritve v Čevljarini "Ratitovec" Železniki leta 1979, rezultati in poročila komisije

¹⁸ ZAL ČRŽ, fasc. 7, Poročilo o poslovnem uspehu podjetja za leto 1980, priloga k Zaključnemu računu za leto 1980

¹⁹ ZAL ČRŽ, fasc. 8, Poročilo o poslovnem uspehu podjetja za leto 1983, priloga k Zaključnemu računu za leto 1983

²⁰ ZAL ČRŽ, fasc. 8, Poročili o poslovnem uspehu podjetja za leti 1983 in 1984, prilogi k Zaključnima računoma za leti 1983 in 1984

²¹ ZAL ČRŽ, fasc. 8, Poročilo o poslovnem uspehu podjetja za leto 1984, priloga k Zaključnemu računu za leto 1984

²² ZAL ČRŽ, fasc. 8, Poročili o poslovnem uspehu podjetja za leti 1985 in 1986, prilogi k Zaključnima računoma za leti 1985 in 1986 in fasc. 2, Zapisniki sej izvršnega odbora Čevljarne "Ratitovec" Železniki iz let 1984-1989

²³ ZAL ČRŽ, fasc. 9, Poročilo o poslovnem uspehu podjetja za leto 1987, priloga k Zaključnemu računu za leto 1987

²⁴ ZAL ČRŽ, fasc. 2, Zapisniki sej poslovnega odbora Čevljarne "Ratitovec" Železniki iz let 1990 - 1993

²⁵ ZAL ČRŽ, fasc. 5, Volitve članov delavskega sveta, disciplinske komisije in članov sindikata 31. januarja 1992

²⁶ ZAL ČRŽ, fasc. 3, Zapisniki sej zbora delovnih ljudi Čevljarne "Ratitovec" Železniki iz let 1973 - 1991 in seje iz leta 1994